

SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING

SATSINGEN
SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING | KS
ÅRSRAPPORT 2018

SATSINGEN SAMARBEID OM ETISK KOMPETANSEHEVING | KS

ÅRSRAPPORT 2018

**SAMARBEID OM ETISK
KOMPETANSEHEVING**

1. FORORD

Formålet med etisk kompetanse og systematisk praktisk etikkarbeid i helse- og omsorgstjenestene er å styrke brukernes opplevelse av at helse- og omsorgstjenestene ivaretar deres verdighet og integritet. Kvaliteten på helsetjenestene kan ikke styres og kontrolleres ved hjelp av lover og forskrifter alene. Mye av den opplevde kvaliteten ligger i det relasjonelle og sosiale. Fagfolk, ledere på alle nivåer og helsepolitikere står sammen i et felles mål om at brukerne skal møte en tjeneste med høy etisk standard. Den standarden er ferskvare og trenger kontinuerlig vedlikehold gjennom samtaler om hva som er godt og ondt, riktig og galt.

I helse- og omsorgstjenestene er god fagkunnskap fundamentet. I det ligger også den ansattes personlig egnethet til å møte mennesker som ikke bare har en medisinsk diagnose eller flere, men også et levd liv. Hele relasjonen mellom bruker og ansatt er viktig. Faglig og personlig trygghet i møte med denne kompleksiteten er helt nødvendig. De ansattes forutsetning for å ta det beste valget i situasjonen styrkes fordi den etiske refleksjonen er praksisnær, og dermed en viktig arena for faglig modning. Etisk refleksjon er også med på å gi viktig beslutningsstøtte i krevende medisinske valg og prioriteringssituasjoner. Den etiske sensitiviteten og verdibevissthet hos de ansatte er spesielt viktig der slitasje, autopilot og blindsoner har gjort sensitiviteten nummen.

Satsingen Samarbeid om etisk kompetanseheving i KS er unik. Det er den eneste satsingen på etisk refleksjon og verdibevissthet i helse- og omsorgstjenestene av dette omfang og over så lang tid noe sted i verden. Resultatene av snart 12 års innsats i kommunene tyder på at etisk refleksjon bidrar til at helse- og omsorgstjenestene finner nye og bedre løsninger, styrker ansattes faglige bevissthet og bidrar til at virksomhetene jobber systematisk med holdningsskapende arbeid.

Etikksatsingen lanserte i desember 2018 evalueringsrapporten: *Etisk refleksjon og verdibevissthet. Betydningen for kvalitet, trivsel og samhandling*. Helse- og omsorgstjenestene sier selv at etikk, etisk refleksjon og verdibevissthet er kritisk viktig for kvaliteten på deres tjenester, og at de trenger mer kompetanse og støtte dette kontinuerlige forbedrings- og fagutviklingsarbeidet. Systematisk etisk refleksjon påvirker kultur, kvalitet, jobbtrivsel og omdømme positivt. Det kan gjennomføres med små ressurser. Det gir mer effektivitet uten å påvirke kvalitet negativt.

Det er travle dager ute i tjenestene, og verdier som integritet og verdighet må vernes om. Etisk refleksjon bør derfor være grunnmuren i helse- og omsorgstjenestenes arbeid for å sikre en høy etisk standard i hvert eneste møte med hvert enkelt menneske.

Åse Laila Snåre
Avdelingsdirektør
INT Helse og velferd

Christine Haga Sørli
Leder av satsingen
Samarbeid om etisk
kompetanseheving

INNHold

1. FORORD	side 5
2. OM ETIKKSATSINGEN I KS	side 9
3. REGIONALE VEILEDERE.....	side 10
4. VEILEDEROPPDRAG	side 12
5. GODE EKSEMPLER	side 14
6. REFLEKSJONSROMMET	side 17
7. REGIONALE KONFERANSER.....	side 18
8. ETIKKPRISEN 2018.....	side 20
9. SATSINGENS VERKTØY	side 22
10. ETIKKJULEKALENDER.....	side 23
11. SOSIALE MEDIER OG PUBLISERING	side 24
12. EVALUERINGSRAPPORT	side 25
13. SAMARBEIDSPARTNERE.....	side 28
14. OPPSUMMERING OG VEIEN VIDERE	side 30
15. OVERSIKT OVER OPPDRAG/AKTIVITETER.....	side 32

2. OM ETIKK-SATSINGEN I KS

Samarbeid om etisk kompetanseheving finansieres av Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) og driftes av KS. Prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving startet i 2007. KS skulle i samarbeid med staten og yrkesorganisasjonene bidra til at ansatte i de kommunale helse- og omsorgstjenestene har grunnleggende kompetanse i fagetikk. En viktig del av arbeidet var også å utvikle modeller for å forankre etikkarbeidet organisatorisk i kommunene. Over halvparten av landets kommuner deltok i prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving i prosjektperioden (2007-2015).

Fra 2016 har Samarbeid om etisk kompetanseheving vært videreført som en nasjonal satsing med forankring i Kompetanseløft 2020. Satsingen arbeider lokalt og regionalt med å bistå kommunene i deres etikkarbeid.

Formålet med etisk kompetanse og systematisk praktisk etikkarbeid i tjenestene er å styrke brukernes opplevelse av at helse- og omsorgstjenestene ivaretar deres verdighet og integritet.

Helse- og omsorgsdepartementet har formulert følgende hovedmål for Samarbeid om etisk kompetanseheving for denne perioden:

- Etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid er en naturlig del av helse- og omsorgstjenestenes kontinuerlige forbedringsarbeid og faglige utviklingsarbeid
- Spre metoder og verktøy for etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid som er utviklet gjennom prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving
- Støtte kommunenes arbeid for å øke kompetansen om håndtering av etisk utfordringer

Det vektlegges i tildelingsbrevet at satsingen skal knyttes enda tettere opp mot tjenestenes kvalitetsarbeid og fagutvikling.

KS og Senter for medisinsk etikk har et formelt samarbeid for å sikre at våre to fagmiljøer samlet gir kommunene et best mulig tilbud innen relevant helsefaglig etikk.

3. REGIONALE ETIKKVEILEDERE

Samarbeid om etisk kompetanseheving har per i dag syv regionale veiledere. Vi har dermed økt med tre veiledere i 2018. Fra januar 2019 har Etikksatsingen i KS i overkant av to hele stillinger totalt.

Prosjektleder i KS har full stilling som leder og regional veileder på Østlandet. Veilederne for øvrig er frikjøpt fra sitt ordinære arbeid ute i kommunene og jobber 20-40 prosent for satsingen. De har ulik faglig bakgrunn og en god variasjon i etter- og videreutdanninger. Alle syv kjenner utfordringsbildet i de kommunale helse- og omsorgstjenestene godt, samt at de har bred erfaring og kompetanse innen etikk og etisk refleksjon. Veilederne reiser ut til kommunene og bistår med kurs og veiledning tilpasset lokale/regionale behov og ønsker. De gir også råd og veiledning, etterspør etikkarbeid og er en viktig fagressurs i regionene. Veilederne arbeider primært innenfor sitt regionale område, men tar oppdrag utenfor egen region ved behov slik at alle oppdrag blir møtt.

Ansatte i satsingen desember 2018

- Leni Klakegg: 20 % (40 % fra februar 2019)
Vestlandet
- Hanne Norum Hollekim 20 %
Innlandet
- Lars Helge Myrset 20 %
Sørlandet
- Øystein Iversen 20 %
Midt-Norge. Startet i mars 2018
- Karianne Walberg Dale 40 %
Nord-Norge Startet i august 2018
- Anita Nilo 20 %
Innlandet. Startet januar 2019
- Christine Haga Sørli 100 %
Østlandet

Leder av satsingen, Christine Haga Sørli, og veilederne samarbeider via e-post, telefon, på fagdager og månedlige videomøter. Dette bidrar til å sikre det faglige innholdet, samt å holde satsingen aktuell og relevant.

Satsingen veiledere, fra venstre Øystein Iversen, Christine Haga Sørlie, Lars Helge Myrset, Hanne Norum Hollekim, Leni Klakegg, Karianne Walberg Dale. Foto Einar Aadland.

4. VEILEDEROPPDRAK 2018

Det er stor variasjon i både innholdet og størrelse på oppdragene i kommunene. De regionale etikkveilederne har i hovedsak bistått helse- og omsorgstjenestene, men har også hatt deltagere fra andre kommunale tjenester.

I 2018 har vi møtt nærmere 3000 deltagere direkte gjennom oppdrag/foredrag/verksted og har møtt over 50 kommuner. Majoriteten av disse kommunene deltok i sin tid i etikkprosjektet, mens 20 prosent av kommunene ikke tidligere har deltatt ved kurs i regi av Samarbeid om etisk kompetanseheving. Dette viser at det er kontinuerlig behov for mer etisk kompetanse både i kommuner som har fått overført etikk-kompetanse gjennom deltagelse i prosjektet og ikke.

At vi i Etikksatsingen bidrar med et innlegg på en konferanse kan føre til at deltagerne får økt oppmerksomhet på betydningen av etisk refleksjon og verdi sensitivitet. Dette kan i etterkant synliggjøre behov for å satse mer på etikk og å lære opp etikkveiledere, noe vi da gjerne bidrar med.

Hele opplæringsdager i form av metodekurs og lignende for mindre grupper kan ruste deltagerne til selv å lede den etiske refleksjonen på eget arbeidssted. Vi mener begge deler er viktig, og legger inn mye ressurser slik at våre opplegg skal være utfra bestillers/deltagerens behov akkurat der de befinner seg i sitt etikkarbeid.

Etikkarbeid bør knyttes til etablerte strukturer for kompetanseheving og kunnskapsspredning. Vi har deltatt i ulike satsinger gjennom Kompetanseløft 2020 ved å holde etikkinnlegg på ulike fagsamlinger, som for eksempel Velferdsteknologiens ABC og hverdagsrehabilitering i regi av KS og USHT-ene. Dette bidrar til at etisk refleksjon og verdisensitivitet blir en naturlig del av kommunenes øvrige satsningsområder innen kvalitetsforbedring og fagutviklingsarbeid.

Veiledere i Etikksatsingen arrangerte en felles fagdag med SME i Kristiansand med gode tilbakemeldinger, og vi har hatt den første av våre fylkesvise etikkdager i samarbeid med USHT Oppland.

Veilederne i satsingen har også samarbeid med ideelle stiftelser som Fransiskushjelpen og utdanningsinstitusjoner. Kontakten med utdannelsesinstitusjon har særlig vært i forbindelse med elevers/studenters praksisperioder ute i kommunehelsetjenesten.

*Samarbeid for etisk kompetanseheving arrangerte etikkdag i samarbeid med USHT Oppland.
Foto: KS.*

Les mer om våre oppdrag i 2018 i vedlegg bakerst. Vi har valgt å inkludere etikkoppdrag de regionale veilederne har gjort i regi av sitt hovedarbeidssted for å synliggjøre synergieffekten for både Etikksatsingen og hovedarbeidsgiver. Disse er markert i blått og er ikke tatt med i tallene over.

I tillegg til disse oppdragene kommer forespørsler på telefon og e-post der vi har bistått med råd og veiledning.

5. GODE EKSEMPLER

Å jobbe med etisk kompetanseheving i nettverk

– en historie om Etikknettverket for helse- og omsorgstjenester i Hedmark

Historie:

Flere av kommunene i Hedmark hadde i perioden 2007–2015 vært deltagere i det nasjonale etikkprosjektet *Samarbeid om etisk kompetanseheving*. Det var i denne forbindelse blitt arrangert flere seminarer/konferanser for kompetanseheving innen etikk for ansatte i de kommunale helse- og omsorgstjenestene i Hedmark i perioden 2011–2014. Disse arrangementene ble i starten støttet økonomisk av KS, og etter hvert tok kommunene selv ansvaret sammen med, den gang, Fylkesmannen i Hedmark. Arrangementene var av stor interesse i kommunene og hadde høye deltagerantall.

I 2016 ønsket noen av kommunene å etablere et mer formalisert nettverk, hvor kommunene på en mer systematisk måte kunne være med og forme både innholdet på kompetansehevingen, samt hvordan nettverket skulle arbeide, med utgangspunkt i kommunenes opplevde behov. I samarbeid mellom Fylkesmannen i Hedmark og enkelte ressurspersoner i noen av Hedmarkskommunene ble derfor alle kommunene i Hedmark (ved rådmann) invitert til mer formell og forpliktende deltagelse i Etikknettverket for kommunale helse og omsorgstjenester i Hedmark.

Mandatet for nettverket er:

- å ha et koordineringsansvar for aktiviteter av kompetansehevende art for de kommunale helse- og omsorgstjenestene i Hedmark innen etikk og etisk refleksjonsarbeid, med det mål å bidra til kvalitetsforbedring i de kommunale helse- og omsorgstjenestene
- å være et forum for erfaringsutveksling og gjensidig kompetanseheving for ressurspersoner i etikkarbeidet i deltagende kommuner
- å være pådriver for etablering av regionale etikk-komitéer innen kommunale helse- og omsorgstjenester i Hedmark

Når det gjelder forankring må deltagende kommuner forplikte seg til:

- å stille med to representanter inn i nettverkets arbeidsgruppe; en administrativ leder (eks. på institusjons-/virksomhetsnivå) og en ansatt som jobber i klinisk praksis.
- å være pådrivere for etisk kompetanseheving for ansatte gjennom å prioritere etikkarbeid i tjenestene.
- å ta et felles ansvar for at det til enhver tid er en ledelse av nettverket i samarbeid med Fylkesmannen i Hedmark (nå Innlandet).

Nettverket ble etablert i februar 2017 i samarbeid mellom syv kommuner og Fylkesmannen i Hedmark. Disse kommunene er: Løten, Sør-Odal, Grue, Ringsaker, Engerdal, Åmot og Stange. I 2018 ble også en representant fra Utviklingssenter for sykehjem og hjemmetjenester i Hedmark deltaker i arbeidsgruppa.

Gjennom nettverket jobber kommunene systematisk med etisk kompetanseheving. Det blir laget en handlings- og aktivitetsplan for et år av gangen, basert på de behovene som blir meldt inn av arbeidsgruppas medlemmer, både fra kommunene, Fylkesmannen og USHT. Kommunene samarbeider så om praktisk tilrettelegging og organisering av de kompetansehevende tiltakene som står i planen. Både regionale veiledere i Samarbeid om etisk kompetanseheving og ressurs fra Fylkesmannen i Hedmark har bidratt med opplæringstiltak, i tillegg til eksterne krefter ved en større konferanse. Fylkesmannen har etter søknad gitt økonomisk støtte til nettverkets aktiviteter.

Erfaringer:

I løpet av de to årene Etikknettverket har vært i drift, har de kompetansehevende tiltakene som nettverket har arrangert hatt totalt 669 deltakere:

- **Metodekurs i etisk refleksjon**, 2 el 3 dagers kurs for etikkveiledere/ledere av etisk refleksjon; totalt 197 deltakere
- «Etikk som naturlig del av ledelse», dagssamlinger for ledere i helse og omsorgstjenestene; totalt 72 deltakere
- **Dagskonferanse** for alle kommuner i Hedmark med tema «Etikk i møte mellom pårørende og helsepersonell», 240 deltakere
- **Fagdager** for etikk-kontakter og ledere med tema: Etikk og juss rundt samtykkekompetanse og velferdsteknologi, totalt 160 deltakere

I tillegg kommer aktiviteter i den enkelte kommune.

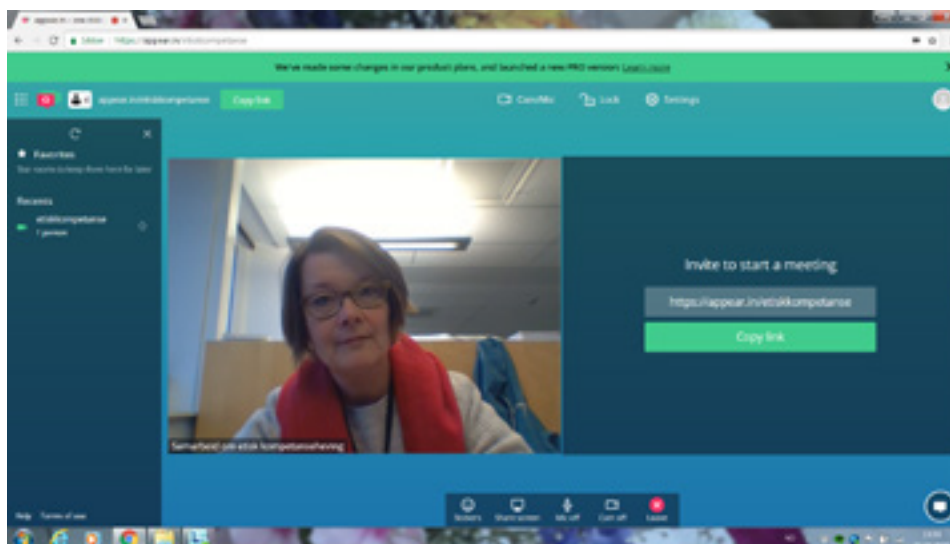
De aller fleste nettverkskommunene har interne samlinger/oppfølging av egne etikk-kontakter/veiledere for å få implementert etikkarbeidet. Etisk refleksjon er satt i system på enkelte eller flere av kommunenes avdelinger/enheter. Kommunene rapporterer om økt bevissthet hos ansatte og ledere rundt etiske utfordringer og dilemmaer i hverdagen, økt fokus på etiske verdier og prinsipper i møte med brukere av tjenesten og også økt bevissthet rundt helselovgivningen. Utfordringsbildet kommunene viser til er mye likt. Prioritering og forankring i travle avdelinger går igjen som utfordring for å få arbeidet implementert. Som svar på dette vil etikknettverket i 2019 sette et ekstra fokus på leders rolle og situasjon i dette utfordringsbildet og vil kunne tilby ledertilpasset kompetanseheving/oppfølging blant sine aktiviteter.

Interkommunalt etikkråd

I tråd med Etikknettverkets mandat har de tre deltakerkommunene i Hamarregionen, Løten, Ringsaker og Stange, fra 1.1.2019 etablert et interkommunalt etikkråd for helse- og omsorgstjenestene. Dette er den første interkommunale *etableringen* av slikt råd/komité, og et spennende arbeid ligger foran disse tre kommunene. Spennende blir det også for de andre nettverkskommunene som vil kunne følge tett med denne piloten og dra nytte av erfaringene en slik interkommunal etablering fører med seg.

6. REFLEKSJONS- ROMMET

Satsingen ønsket å bistå alle ansatte der hvor de er midt i hverdagens utfordringer og særlig ha et tilbud til dem som arbeidet i tjenester hvor det ikke er tilbud om etisk refleksjon. Vi opprettet derfor Refleksjonsrommet. Det er et digitalt møterom hvor det er enkelt å logge seg inn enten via PC eller smarttelefon. Vi har i 2018 hatt fast åpningstid hver onsdag mellom kl. 13-14. Vi fikk mange positive tilbakemeldinger fra ansatte og ledere ute i tjenestene på dette lavterskeltilbud som de sa de både likte og hadde bruk for. Vi fikk noen viktige henvendelser der på våren hvor innsikt gjennom samtalen førte til umiddelbar endring av praksis til det bedre for brukeren. I høst har det vært lite pågang. Vi vil derfor fra 2019 endre åpningstiden til å gjelde alle ukedager og hele arbeidsdagen. Ansatte kan bestille «time» i Refleksjonsrommet for å møte en av satsingens syv veiledere til en samtale og eventuell videre oppfølging. Alle veilederne i satsingen betjener Refleksjonsrommet på omgang.

*Slik ser videoløsningen Refleksjonsrommet ut.
Screenshot.*

7. REGIONALE KONFERANSER: ETIKK, KVALITET OG LEDELSE

Satsingen har arrangert to konferanser i Bergen og Tromsø med tittelen Etikk, kvalitet og ledelse våren 2018. Formålet var å inspirere ledere i og av tjenesten til å skape god forankring av etikkarbeidet ute i tjenestene. Foredragsholdere på konferansene var Rudi Kirkhaug, Anne Hafstad, Unni Kristiansen og Henrik Syse. Vi hadde med gode kommune-eksempler fra regionen som delte sine erfaringer med etikkarbeidet med utgangspunkt i bestillingen: Hva er dere stolte av? Og Hvordan fikk dere det til? Et spekter fra suksesshistorier til nedturen ble delt med deltagerne.

På konferansene var det et særlig fokus på forankring, drift og rapportering av det systematiske etikkarbeidet. Evalueringer av konferansen er gode og bekrefter at vi har truffet målgruppen med innholdet. Senter for medisinsk etikk (SME) deltok på alle fire konferansene (vi hadde to konferanser høsten 2017) og var med på å synliggjøre vårt samlede tilbud til kommunene innen etisk refleksjon og kompetanseheving.

*Foto fra Etikk, kvalitet og ledelse konferansen i Tromsø. Harstad kommune i etisk refleksjon.
Foto: Øystein Iversen*

8. ETIKKPRISEN 2018

Etikkprisen deles ut til en kommune/virksomhet som driver et systematisk praktisk etikkarbeid for å styrke brukerens verdighet og integritet, og det systematiske etikkarbeid som en naturlig del av de kommunale helse- og omsorgstjenestenes kvalitetsarbeid og faglige utvikling. Prisen ble delt ut for åttende gang i år.

Følgende kandidater søkte om Etikkprisen 2018:

- Flora kommune
- Grimstad kommune
- Løten kommune
- Sandefjord kommune
- Snåsa kommune
- Stavanger kommune
- Trondheim kommune
- Ålesund kommune

Følgende kriterier må være oppfylt for å komme i betraktning:

Etikkarbeidet fører til økt oppmerksomhet rundt brukermedvirkning

- Etikkarbeidet engasjerer ledere og medarbeidere i organisasjonen
- Etikkarbeidet er forankret i kommunen (toppleder-, mellomleder-, medarbeidernivå)
- Etikkarbeidet er systematisk og varig
- Etikkarbeidet dokumenteres og følges opp
Nytenkning, kreativitet og innovative løsninger i etikkarbeidet vektlegges

Fagjuryen for 2018 besto av følgende medlemmer;

- Leder: Anne Hafstad, journalist (Tidligere prosjektdirektør i Helsedirektoratet)
- Per Gunnar Disch, Helse- og omsorgsdepartementet
- Morten Magelssen, Senter for medisinsk etikk v/Universitetet i Oslo
- Ingvar Tølløv Skjerve, Fagforbundet
- Erik Seierstad, lekmann
- Signe Pape, KS region
- Anne Jesperud Kittelsen, USHT Oslo.

Årets vinner: Flora kommune. Foto: Thea Nathalie Finstad

Flere av søkerne var i en tidlig fase av oppstart av et systematisk etikkarbeid, og fagjuryen syntes det var spennende at søkerne allerede da brukte søknadsprosessen som et verktøy for korrigeringer. Alle søkere fikk en tilbakemelding fra fagjuryen til videre arbeid. Søknadene kom fra helse- og omsorg (både institusjon og hjemmebaserte tjenester), sosialtjenesten, og bo- og miljøtjenester for utviklingshemmede. Årets nominerte kommuner var Flora, Sandefjord og Stavanger. Flora kommune vant prisen på 100 000 kr. Eldre- og folkehelseminister Åse Michaelsen og styreleder i KS, Gunn Marit Helgesen, sto for utdelingen. Det øvrige programmet besto av lanseringen av evalueringsrapporten: Etisk refleksjon og verdibevisthet. Betydningen for kvalitet, trivsel og samhandling ved professor Rudi Kirkhaug ved Universitetet i Tromsø. Denne kan du lese mer om senere i årsrapporten. Dagen ble ledet av direktør for interessepolitisk område, Helge Eide og det var musikalske innslag gjennom dagen av Erling Strøm og Trond Olav Ruistuen på henholdsvis piano og trompet.

Artikkel om vinnerkommunen og den høytidelige utdelingen finner du her: <https://www.ks.no/fagomrader/helse-og-omsorg/eldreomsorg/samarbeid-om-etisk-kompetanseheving/flora-kommune-vant-etikkprisen-2018/>

Det ligger flere bilder på vår Facebook-side: Samarbeid om etisk kompetanseheving.

9. SATSINGENS VERKTØY

Satsingen skal spre metoder og verktøy for etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid som er utviklet gjennom prosjektet Samarbeid om etisk kompetanseheving. Vi forteller alltid om relevante verktøy når vi er ute på oppdrag og selger dem til produksjonspris. Mange av verktøyene våre ligger også til gratis nedlastning på sidene våre. Alle verktøy er utviklet enten av eller med kommunene selv. Etikkhåndboken er vårt viktigste verktøy, og den holder seg godt selv om den sist ble revidert i 2011.

Gjennom året har verktøyene: Etikkortene og Refleksjonshåndboka – for etisk lederskap i helse- og omsorgstjenestene vi har solgt mest av. Det er satt i gang en revidering av heftet «Tips og hjelp for å komme i gang med etisk refleksjon. Kommunene har etterlyst verktøy for etisk refleksjon som kan gjennomføres på kortere tid enn de store hovedmodellene, så Einar Aadland og Tom Eide vil lage noen slike i denne nyutgaven. Vi er også i en prosess med å oppdatere e-læringsverktøyet Martin teknisk slik at den kan vises på vanlig nettside og YouTube. Martin-filmen brukes mye som grunnlag for etisk refleksjon ute i tjenestene og i undervisning på videregående skoler og høyskoler.

Mer om satsingens ulike verktøy her:

<http://www.ks.no/fagomrader/helse-og-velferd/etisk-kompetanseheving/verktoy-metoder-og-fagmaterie//oversikt-over-satsingens-verktoy/>

10. DIGITAL ETIKK- JULEKALENDER 2018

Etikk – kalenderen er et populært verktøy som etterspørres fra kommunene i god tid før jul. Hver luke i kalenderen består av flere elementer som f. eks. en overskrift, et dilemma og en video/sang. I år hadde vi 754 forhåndspåmeldte deltagere, og nærmere 20 000 treff. Kalenderen brukes blant annet ute på tjenestestedene til en daglig etisk refleksjon sammen med kollegaer, og får veldig gode tilbakemeldinger om at den skaper entusiasme og bidrar til viktig etisk refleksjon i en hverdag i desember.

Screenshot av Etikkjulekalenderen 2018

11. SOSIALE MEDIER OG PUBLISERING

Hva er jeg egentlig verdt da? Christine Haga Sørli skrev en kronikk om betydningen av etisk refleksjon for å møte det hele mennesket i hverdagen. Den ble trykket i Dagsavisen 16. november 2018. <https://www.dagsavisen.no/nyemeninger/hva-er-jeg-egentlig-verdt-da-1.1233801>

Kronikken ble delt over 100 ganger på Facebook og fikk mange gode tilbakemeldinger på at den var gjenkjennelig, aktuell og relevant.

Satsingens nettside er stadig under utvikling for å være et sted hvor kommunene kan finne aktuell og relevant informasjon. I februar 2019 ble det lansert nye nettsider på KS.no, og med litt justering blir vår side brukervennlig og aktuell. Lenke til satsingens nettside: <http://www.ks.no/fagomrader/helse-og-velferd/etisk-kompetanseheving/>

Satsingens Facebook-side **Samarbeid om etisk kompetanseheving** har 1821 som liker siden, noe som er en økning på 235 fra i fjor. Det legges ofte ut innlegg. Alle regionale veilederne som er på Facebook er administrator for siden og kan selv legge ut innlegg. Innleggene kan være en etisk refleksjon om aktuelle temaer, hilsen fra en samling vi er på, et dikt, informasjon fra satsingen eller lansering av en ny NoU, stortingsmelding eller lignende.

12. EVALUERINGS- RAPPORTEN ETISK REFLEKSJON OG VERDIBEVISSTHET. BETYDNINGEN FOR KVALITET, TRIVSEL OG SAMHANDLING.

I tildelingsbrevet fra Helse- og omsorgsdepartementet er det ønske om en faglig kvalitetssikring av satsingen. Vårt oppdrag er å bistå kommunene, og derfor er det viktig for oss å undersøke om etikkens betydning, status på etikkarbeidet og fremtidige behov for bistand fra KS sin side. Satsingen inngikk derfor et samarbeid med professor Rudi Kirkhaug ved Universitetet i Tromsø om en undersøkelse. Det ble høsten 2018 gjennomført en kvantitativ undersøkelse som ble sendt bredt ut, inkludert til alle landets kommuners postmottak med forespørsel om å videresende til leder for helse- og omsorg.

Mål for evalueringen

- 1) Å avdekke hvilken betydning etikk, verdier og etisk refleksjon har i helse- og omsorgssektoren i norske kommuner blant ansatte og ledere i dag.
- 2) Å avdekke grad av praktisering av etisk refleksjon.
- 3) Å avdekke hvilke effekter satsingen *Samarbeid om etisk kompetanseheving* gjennom KS har hatt.
- 4) Å avdekke hvor stort behov det er nå og i fremtiden for videre satsing innen fagområdet etikk, verdier og etisk refleksjon.

Utvalget

Helse- og omsorgstjenestene i alle norske kommuner. 2 480 personer har besvart spørreskjemaet.

Undersøkelsen

Etikkens betydning i helse- og omsorgssektoren ble undersøkt først gjennom et sett med spørsmål som avdekker etikkens og verdienes sentralitet i hverdagen, og deretter gjennom et batteri med påstander om at etisk refleksjon og verdibevissthet har positiv effekt på sentrale forhold som måten arbeidet blir utført på, samarbeidet, kvalitet og brukersikkerhet samt deres medbestemmelse, yrkesstolthet og kommunikasjonen med pårørende. Om deltakelse på kurs i regi av KS har hatt betydning, ble undersøkt gjennom å sammenholde svarene fra de som har deltatt og de som ikke har deltatt på slike kurs. Til slutt ble ledernes rolle og betydning for etikk, verdier og etisk refleksjon undersøkt, og om det er behov for mer kompetanse i fagfeltet.

Hovedfunn

- Etikk, verdier og etisk refleksjon er svært sentrale dimensjoner i dagliglivet, og har betydning for kvalitet, effektivitet, jobbtilfredshet og måten lederskapet utøves på. Nesten alle svarene ligger over 4,00 på en 5-verdiskala, noe som er eksepsjonelt høyt.
- Praktiseringen av etisk refleksjon synes å være av begrenset omfang, selv om det er rom for det.
- Deltakelse på kurs i regi av KS gjennom *Samarbeid om etisk kompetanseheving* har betydning for en rekke sentrale dimensjoner i hverdagen.
- Det signaliseres stort behov for mer kompetanse, særlig fra de med lavest utdanning, kortest erfaring og ledere på institusjons- og avdelingsnivå.

Konklusjon

Etikk, verdier og etisk refleksjon synes å være så sentral i utførelsen av arbeidet på alle plan, at satsingen bør bli en varig del av de tiltak myndighetene iverksetter for å øke og opprettholde kvalitet og effektivitet i sektoren. De funn vi har gjort gjennom denne studien viser at oppmerksomheten mot etikk og verdier er til stede i svært stor grad. Etikk og verdier ser dessuten ut til å være en suksessfaktor for mange dimensjoner ved arbeidet for alle ansatte, og ikke minst for at ledere skal oppnå nødvendig status og makt.

Det er også et viktig poeng at felles og høy etisk standard forankret i et felles sett med verdier, kan utjevne forskjellene mellom ulike yrkesgrupper og utdanningsgrupper. Derved vil kommunikasjon og koordinering kunne gå lettere, i tillegg til at et bedre samhold kan oppnås. Etikk og verdier kan derfor oppfattes som nødvendige for å ivareta effektiviteten. Men også når det gjelder kvaliteten på tjenestene fremstår etikk og verdier som avgjørende.

Denne studien avdekker at etisk refleksjon bare til en viss grad praktiseres, og blir ikke så ofte tatt opp i formelle og uformelle samtaler, til tross for at det synes å være rom og muligheter for det. Forklaringen kan være dels at etikk og verdier er utfordrende å snakke om, dels at lederskapet er noe tilbakeholden med å ta opp etiske spørsmål både formelt og uformelt, og dels at etikk og verdier lett kan bli salderingsposter og derfor er avhengig av konstant vedlikehold og en viss kultur, og særlig når det er høy turnover.

Dette misforholdet mellom etikkens viktighet på mange områder og den relativt lave tilstedeværelsen av etisk refleksjon, kan også være forklaringen på den tydelige etterspørselen etter mer kompetanse innen fagfeltet.

13. SAMARBEIDS- PARTNERE

Samarbeidet mellom Senter for medisinsk etikk (UiO) og Etikksatsingen i KS har blitt utvidet og mer omforent i løpet av året. Vi har to til tre samarbeidsmøter per år, og gir ut et felles nyhetsbrev per semester. Våre to fagmiljøer ønsker sammen å gi et best mulig helhetlig tilbud til de kommunale helse- og omsorgstjenestene. SME har deltatt på våre konferanser og redegjort for sitt tilbud til de kommunale helse- og omsorgstjenestene. Satsingens ansatte har deltatt på de fleste av SME sine arrangement og undervisningstilbud.

SME og etikksatsingen gikk sammen om å arrangere en felles fagdag sammen i Kristiansand. Dette er noe kommunene har etterlyst på den årlige Nasjonal nettverkssamling for etikkveiledere som SME arrangerer og KS deltar på. Vi ønsker derfor å tilby slike felles fagdager i flere regioner. Det er planlagt ytterligere to i 2019. Målgruppen for disse dagene er erfarne etikkveiledere og ansatte med et hovedansvar for etikkarbeid i kommunen.

Foto fra SME og etikksatsingens felles etikkdag i Kristiansand. F. v. Lars Helge Myrset, Christine Haga Sørli, Heidi Marie Karlsen og Anne Kari Tolo Heggstad

Satsingen samarbeider med Gode pasientforløp eldre og kronisk syke/ psykisk helse og rus. Vi deltar på en del av læringsnettverkssamlingen og møter kommuner som er i et forbedringsarbeid. Mange av disse ser at etisk refleksjon vil være et godt supplement til de metoder og verktøy som de får kjennskap til gjennom deltagelse i et slikt læringsnettverk.

Satsingen samarbeider godt med mange av USHT' ene. Etikksatsingen ser USHT' ene som naturlige samarbeidspartnere i planlegging og gjennomføring av de regionale etikkdagene. Den første ble arrangert i Oppland fylke høsten 2018, og det er lagt en plan for gjennomføringen av de resterende. Etikkdagen knyttes opp til øvrig kvalitetsarbeid i fylket, og vi regner med at reformen Leve hele livet kan et tema for flere av disse dagene.

Vi samarbeider også med høyskole og universitet både i forhold til å bidra med etisk kompetanse nært knyttet til praksis og for å sikre kvalitet på eget arbeid. Regional veileder Leni Klakegg har blant annet kontakt med Høyskolen på Vestlandet i Førde angående trainee – sykepleiere. På alle fagdager med trainee - sykepleierene er det etisk refleksjon. Regional veileder Lars Helge Myrset har i flere år hatt et halvdags etikkseminar for studenter som er i praksis, og gjennom det kontakt med praksisveilederne på Universitet i Stavanger.

KS har ansvaret for driften av satsingen, og etikksatsingen hører til KS sin rolle som utviklingspartner for kommunene. Leder av satsingen deltar fast i Kommunesektorens etikkutvalg i KS sine møter, og sitter i KS sin interne etikkgruppe.

14. OPPSUMMERING AV ÅRET 2018 OG VEIEN VIDERE

Tidelingsbrevet fra HOD gir rammer for og innhold til Etikksatsingen i KS, og vi har gjennom årsrapporten beskrevet hvordan vi har utøvd dette oppdraget i 2018. Et av målene for Etikksatsingen i KS er at vi skal bistå kommunene slik at etisk refleksjon og systematisk etikkarbeid er en naturlig del av helse- og omsorgstjenestenes kontinuerlige forbedringsarbeid og faglige utviklingsarbeid. Resultatene av evalueringsrapporten avdekker et stort behov for mer kompetanse og støtte fra Etikksatsingen i KS. Behovet for etisk refleksjon og verdisensitivitet blir ikke mindre når vi ser på de utfordringene som venter tjenestene i fremtiden. Høy etisk standard er ferskvare. Den må vedlikeholdes kontinuerlig i tjenester hvor relasjon og det sosiale tillegget er avgjørende for opplevde kvaliteten på tjenestene hos brukerne. Etikksatsingen har møtt den økende etterspørselen etter vår bistand med å øke antallet regionale veiledere.

Etikksatsingen i KS skal støtte kommunenes arbeid med å øke kompetansen om håndtering av etiske utfordringer. Vi har erfart flere tilfeller hvor kommunene ser til hverandre for gode løsninger. De oppretter interkommunale etikknettverk for å dele kunnskap og erfaringer om etiske utfordringer og drar hverandre i et systematisk etikkarbeid. Vi støtter dette samarbeidet på tvers av kommunegrensene ved å arrangere fagdager i etikk i alle landets fylker. Slike regionale samlinger kan nyttige arenaer å møte andre i samme situasjon. Systematisk etisk refleksjon har også blitt brukt som et verktøy for å finne et felles verdigrunnlag for tjenester som har blitt sammenslått på grunn av kommunesammenslåinger. Gjennomføringen av Leve hele livet – reformen bygger på at det allerede finnes god praksis på mange områder og at kommunene kan lære mye av å dele gode eksempler. Etikksatsingen i KS ser arbeidet med etisk refleksjon og verdisensitivitet som et godt verktøy i gjennomføringen av kvalitetsreformen.

I forordet på stortingsmeldinger, veiledere og lærebøker om helse- og omsorgstjenester blir betydningen av høy etisk standard og sensitivitet vektlagt. Dette gir tydelige signaler og solid forankring av etikkarbeidet. På et politisk nivå er det ingen tvil om etisk kompetanse i tjenestene står høyt på agendaen. Stortingsmelding nr. 15 Leve hele livet er en kvalitetsreform bygget på verdier. Der understrekes det at de ansattes bevissthet om egne holdninger og verdier er viktige i møtet med den enkelte.

Bildet er av Karen, veileder Leni sin mor.
Foto Leni Klakegg

Etisk refleksjon i tjenestene er avgjørende for å identifisere og prioritere egne forbedringsområder, samt å sikre at iverksatte endringer faktisk oppleves som en forbedring for brukere av tjenestene, deres pårørende og de ansatte.

I NOU 2018: 16 Det viktigste først er ett av utvalgets anbefalte virkemidler at prioriteringsarbeidet bør settes på dagsorden i eksisterende arenaer for læring og erfaringsdeling. Etisk refleksjonsgrupper er et viktig forum for å diskutere prioriteringsdilemmaer. Utvalget anbefaler også at arbeidet med etablering av klinisk etikk-komiteer (KEK) og etisk rådgivning i kommunene bør prioriteres.

Så lenge Samarbeid om etisk kompetanseheving har eksistert har det vært meldt interesse og behov fra andre tjenester enn helse- og omsorg. De etiske utfordringene er store også på andre fagområder som skole, sosial, flyktninger, NAV med flere. Disse har alltid vært velkommen på våre kurs og nettverk, men vi har prioritert helse- og omsorg, noe som er i tråd med vårt tildelingsbrev fra HOD. Det har likevel vært en naturlig spredning, og vi ser at våre metoder og verktøy enkelt lar seg overføre til andre fagfelt. Styreleder i KS sa i desember at hun gjerne så en utbredelse av satsingen til hele det kommunale virksomhetsområdet.

Allmenne verdier som respekt, rettferdighet og verdighet er fundamentet for gode og trygge helse- og omsorgstjenester. Hvordan disse grunnleggende verdiene etterleves i møter med brukerne avhenger av de ansattes etiske sensitivitet og faglige modenhet, som utvikles og utfordres gjennom etisk refleksjon. Derfor bør etisk refleksjon være en selv-sagt del av ethvert kvalitets- og fagutviklingsarbeid i helse- og omsorgstjenestene. For å virkeliggjøre denne visjonen er det avgjørende at det er et kompetansemiljø som bistår tjenestene i deres eget etikkarbeid slik at de selv eier egne utfordringsområder og forbedringer.

Samarbeid om etisk kompetanseheving ser frem til å fortsette å bidra til kvalitet, verdighet og trivsel gjennom praksisnær etisk refleksjon og økt verdisensitivitet i helse- og omsorgstjenestene.

15. OPPDRAG/AKTIVITETER 2018

Aktiviteter i blått er oppdrag i regi av hovedarbeidsgiver.

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
11. 01.	Stand på Nasjonal Helsekonferanse i regi av KS og Helse- og omsorgsdepartementet. Delte ut revidert verktøy: Refleksjonshåndboka – for etisk lederskap i helse- og omsorgstjenestene	Nasjonalt	450	KS/HOD
16. 01. + 08. 02.	Samtykke – juss og etikk del 1 + 2 Kurs med tema juss og etikk knyttet til pas- og brukerrettighetsloven kap. 4	Stange	Drop- in	Hjemmetjenesten
16. 01.	Metodekurs	Flora	30	Alle helse- og omsorgstjenester
17. 01.	Dagskurs: «Etikk som naturlig del av ledelse» for ledere i helse og omsorgstjenestene	Sør-Odal + Grue	20	Alle helse- og omsorgstjenester
18. 01. + 12. 02.	Samtykke – juss og etikk del 1 + 2 Kurs med tema juss og etikk knyttet til pas- og brukerrettighetsloven kap. 4	Stange	Drop- in	Hjemmetjenesten
23. 01. + 13. 02.	Samtykke – juss og etikk del 1 + 2 Kurs med tema juss og etikk knyttet til pas- og brukerrettighetsloven kap. 4	Stange	Drop- in	Hjemmetjenesten
24. 01.	Metodekurs dag 1 for ledere av etisk refleksjon (etikk-kontakter)	Sør-Odal + Grue	35	Alle helse- og omsorgstjenester
25. 01. + 07. 03.	Samtykke – juss og etikk del 1 + 2 Kurs med tema juss og etikk knyttet til pas- og brukerrettighetsloven kap. 4	Stange	Drop- in	Hjemmetjenesten
31. 01.	Metodekurs	Stavanger	16	KS/USHT Rogaland
31. 01.	Hverdagsrehabilitering	Oslo	75	KS
08. 02.	Metodekurs etikk kommune-sammenslåing	Sandefjord	30	Bo- og behandlingsavdelingen i Sandefjord
12. 02.	Veiledning med fokus på etiske utfordringer	Frivillige i besøkstj	12	Fransiskushjelpen
13. 02.	Veiledning med fokus på etikk og verdier	Sorggruppeledere	20	Fransiskushjelpen
14. 02.	Metodekurs dag 2 for ledere av etisk refleksjon (etikk-kontakter)	Sør-Odal + Grue	35	Alle helse- og omsorgstjenester
21. 02.	Metodekurs	Stavanger	16	KS/USHT Rogaland
28. 02. - 02. 03.	Innlegg for samisk ressursgruppe i Karasjok + møte med ledere og ansatte i helse- og omsorg i Kautokeino	Karasjok og Kautokeino		USHT Samisk/KS

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
06. 03.	Etikkinnlegg på kulturvertkurs for ansatte	Flora	30	Flora
07. 03.	«Ethiske perspektiv i arbeidsmiljøet» Del av grunnopplæringen HMS for nye ledere, verneombud og medlemmer i kommunens arbeidsmiljøutvalg	Stange	27	Alle tjenester i Stange kommune
07. 03.	Velferdsteknologiens ABC	Stavanger	25	USHT Rogaland
08. 03. + 09. 03.	Regional etikk - konferanse: Etikk, kvalitet og ledelse i Bergen	Bergen, Meland, Haugesund, Jondal, Førde, Ulvik, Voss.	36	KS
14. 03.	Metodekurs dag 3 for ledere av etisk refleksjon	Sør-Odal + Grue	35	Alle helse- og omsorgstjenester
14. 03.	Metodekurs	Stavanger	16	KS/USHT Rogaland
15. 03.	Metodekurs	Stavanger	14	KS/USHT Rogaland
04. 04.	Verdikafé	Flora	30	Alle tilsette i helse og omsorgstjenesten
05. 04.	Metodekurs	Stavanger	14	KS/ USHT Rogaland
10. 04. + 11. 04.	Regional etikk - konferanse: Etikk, kvalitet og ledelse i Tromsø	Harstad, Bardu, Lenvik, Målselv, Tromsø, Kvænangen, Lyngen.	50	KS
16. 04.	Nettverkssamling	Flora	22	Alle helse- og omsorgstjenestene
17. 04.	Etikkundervisning BoA – skolen	Trondheim	50	Bo og aktivitetstilbud Trondheim
17. 04.	Nettverkssamling for etikk-kontakter	Stange	50 inviterte	Alle helse-, omsorgs- og sosialtjenester
18. 04.	«Samtykke juss og etikk» Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Stange	10-15	Ansatte i bemannede bofelleskap for personer med demens. Stange.
19. 04.	Velferdsteknologiens ABC	Stavanger	30	USHT Rogaland
25. 04.	Veiledning med fokus på etikk og verdier	Sorggruppeledere	20	Fransiskushjelpen
03. 05.	Nettverk Aktiv mestring i Agder	30 kommuner	100	Alle tilsette i helse og omsorg

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
03. 05.	Metodekurs	Stavanger	14	KS/USHT Rogaland
03. 05.	Workshop etisk refleksjon	Trondheim	25	Ulike enheter
07. 05.	Veiledning	Koordinatorer for frivillige	5	Fransiskushjelpen
31. 05.	Fagdag i forhåndssamtaler	Ringsaker, Løten, Stange, Sykehuset Innlandet, Hospice Sangen	65	Prosjektet Tidlig lindrende omsorg og behandling for personer med demens i Stange kommune
06. 06.	Foredrag om nettverksbygging for etikkarbeid på Nasjonal nettverksdag for etikkveiledere i regi av SME. Alle veilederne deltok.	Nasjonalt	70	SME
11. 06.	Veiledning	Koordinatorer for frivillige	4	Fransiskushjelpen
12. 06.	Etikk og velferdsteknologi	Trondheim og omegn	40	USHT Trøndelag og Åfjord kommune
13. 06.	Etikk og velferdsteknologi	Trondheim og omegn	50	USHT Trøndelag og Åfjord kommune
18. 06.	Etikkundervisning for ferievikarer	Stange	21	Sykehjem og hjemmetjenester
28. 08.	«Samtykke juss og etikk» Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Ringsaker	42	Hjemmetjeneste, fysio/ergo, kommunalmedisinsk enhet, sykehjem. Stange.
29. 08.	«Samtykke juss og etikk» Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Ringsaker	31	Hjemmetjeneste, fysio/ergo, kommunalmedisinsk enhet, sykehjem. Stange.
30. 08.	Nettverkssamling for etikk - kontakter	Stange	50 inviterte	Alle helse-, omsorg- og sosialtjenester. Stange.
04. 09.	Fagdag for etikk-kontakter og ledere i regi av Etikknettverket i Hedmark Tema: Etikk, juss, samtykke og velferdsteknologi	Grue, Sør-Odal, Engerdal, Åmot	40	Alle helse- og omsorgstjenester
05. 09.	Etikkundervisning BoA - skolen	Trondheim	50	Bo og aktivitetstilbud trondheim

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
07. 09. + 26. 09.	«Samtykke juss og etikk» del 1 + 2: Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Stange	Drop - in	Sykehjem + bemannede omsorgsboliger
12. 09. + 27. 09.	«Samtykke juss og etikk» del 1 + 2: Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Stange	Drop - in	Sykehjem + bemannede omsorgsboliger
13. 09. + 02. 10.	«Samtykke juss og etikk» del 1 + 2: Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Stange	Drop – in	Sykehjem + bemannede omsorgsboliger
13. 09.	Etikkveiledernetverk	Flora	30	Alle helse- og omsorgstjenester
17. 09	Innføring i velferdsteknologi i Kristiansand	Kommuner i Agder	80	Alle helse- og omsorgstjenester
18. 09.	Innføring i velferdsteknologi i Arendal	Kommuner i Agder	150	Alle helse- og omsorgstjenester
18. 09.	Fagdag for etikk-kontakter og ledere i regi av Etikknettverket i Hedmark. Tema: Etikk, samtykke, juss og velferdsteknologi	Ringsaker, Løten og Stange	60	Alle helse- og omsorgstjenester
19. 09.	Etikkseminar	Klepp kommune	35	Klepp kommune
19. 09.	Fagdag for etikk-kontakter og ledere i regi av Etikknettverket i Hedmark. Tema: Etikk, juss, samtykke og velferdsteknologi	Ringsaker, Løten og Stange	60	Alle helse- og omsorgstjenester
20. 09. + 05. 10.	«Samtykke juss og etikk» del 1 + 2: Kurs med tema juss og etikk knyttet til pasient og brukerrettighetsloven kap. 4 om samtykke til helsehjelp	Stange	Drop - in	Sykehjem + bemannede omsorgsboliger
20. 09.	Etisk refleksjon for ledere i helse og velferd	Selbu kommune	8	
26. 09.	Veiledning med fokus på etikk og verdier	Ledere for sorggrupper	15	Fransiskushjelpen
27. 09.	Mitt livs ABC Etikk knyttet til tvang/makt	Trondheim og omegn	30	USHT Trøndelag og Åfjord kommune
03. 10.	Workshop etisk refleksjon	Snåsa	63	Ulike enheter

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
16. 10.	Fagdag; «Etisk refleksjon – en naturlig del av arbeidshverdagen» for ansatte på Granly Stiftelse	Granly stiftelse i Østre-Toten	30	Tjenester til psykisk utviklingshemmede
18. 10.	Metodekurs	Trondheim	12	
25. 10.	kompetente medvandrere – etisk refleksjon og samarbeid innen helse og omsorg.	Lillestrøm	20	SOL – Support quality of life Interregionalt EU – prosjekt.
25. 10.	Fagdag; «En halv dag med en hel dose etisk refleksjon»	Øvre-Eiker	123 (fordelt på 2 puljer)	Alle helse- og omsorgstjenester
05. 11.	Velferdsteknologiens ABC	Stavanger	40	USHT Rogaland
06. 11.	Metodekurs dag 1 for nye etikk-kontakter	Ringsaker, Stange, Åmot, Sør-Odal,	55	Alle helse- og omsorgstjenester
08. 11.	Etikkundervisning BoA – skolen	Trondheim	50	Bo og aktivitetstilbud Trondheim
08. 11.	Verdikafe	Flora	80	Alle ansatte i kommunen, frivillige og pårørende
12. 11.	Metodekurs	Snåsa	12	
12. 11.	Etikkforedrag	Oslo og Bærum	20	Sykehjemsprestene i Oslo og Bærum. Oslo bispedømme arrangerte.
13. 11.	«Verdigrunnlag og etikk» Del av introduksjonskurs for nyansatte.	Stange	31	Stange
14. 11.	Regional etikkdag for etikkveiledere og kommunalt ansvarlige for etikk-arbeidet	Kristiansand	40	SME/KS
15. 11.	Fagdag i Etikk med fokus på pårønderarbeid i regi av USHT Oppland og «Samarbeid om etisk kompetanseheving»	Gjøvik, Lillehammer, Vestre Toten, Østre Toten, Sør-Fron, Lunner, Søndre Land, Ringebu, Etnedal, Stange, Ringsaker	145	Alle helse- og omsorgstjenester
16. 11.	HMS – med 3 timer etikkdag	Fusa kommune	40	Rådmann, ledere og tillitsvalgte fra alle enheter i kommunen

Dato	Arrangement/aktivitet	Kommune (r)	Antall deltakere	Deltakende virksomhets – områder og arrangør
21. 11.	Workshop	Trondheim	20	Ulike enheter
28. 11.	Veiledning med fokus på etikk og verdier	Ledere for sorggrupper	15	Fransiskushjelpen
30. 11.	Etisk refleksjon for ledere i helse og velferd	Midtre Gauldal	15	
30. 11.	Metodekurs dag 2 for nye etikk-kontakter	Ringsaker, Stange, Åmot, Sør-Odal,	55	Alle helse- og omsorgstjenester
07. 12.	Etikkprisen 2018	Nasjonalt	55	
11. 12.	Etikkinnlegg på pårørendesamling	Flora kommune	20	Flora omsorgssenter
14. 12.	Nettverkssamling for etikk-kontakter og ledere. Hovedforedrag ved Henrik Syse: «Dynamisk og nære på samme tid – Refleksjoner om etikk og verdier i en omskiftelig tid.»	Stange kommune	60	Alle helse-, omsorg- og sosialtjenester. Stange.
17. 12.	Metodekurs	Trondheim	12	

